

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2008 metai

1

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2009

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2008

1

Vilnius 2009

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2008

1

Vilnius 2009

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS
Lenkijos MA istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Nordost-Institut Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2009
© Straipsnių autoriai, 2009

VILIUS IVANAUSKAS

RUSŲ KALBOS PLĖTRA IR LIETUVOS TSR ŠVIETIMO POLITIKA DEVINTAJAME DEŠIMTMETYJE

Rusų kalbos stiprinimo intensyvėjimas 8–9 dešimtmečio pabaigoje pasireiškė priimtais nutarimais švietimo srityje rusų kalbos mokymo stiprinimo bendrojo ir ikimokyklinio ugdymo mokslo įstaigose. Dėl centre bei respublikoje išleistų nutarimų buvo imtasi priemonių, turėjusių sustiprinti rusų kalbos padėtį respublikoje. Šis rusų kalbos stiprinimas buvo susijęs ne tik su noru pagerinti komunikaciją tarp šalies gyventojų, bet ir turėjo užslėptą kultūrinės ekspansijos aspektą¹, todėl keliamo klausimą apie šios politikos sėkmingumą.

Straipsnyje nesiekama nagrinėti, kaip respublikos visuomenę paveikė tokia iniciatyva švietimo srityje, tiriamas šios politikos priėmimo ir atmetimo santykis respublikos politikoje. Dėmesys daugiau kreipiamas į respublikos valdančiojo sluoksnio reakcijas bei biurokratiniame aparate vykusį minėtų „rusinimo“ priemonių administravimą švietimo srityje. Sieksime išsiaiškinti, ar sovietinė valdžia Lietuvoje besąlygiškai palaikė Maskvos iniciatyvą, kaip ją vertino bei kokios buvo šios politikos sulaikymo arba „sušvelninimo“ strategijos². Tokia analizė atliekama parodant savotišką aptariamą rusų kalbos stiprinimo švietimo srityje politikos pjūvį, apimančią idėjas ir jos realizavimo perdavimą iš centrinių į respublikos sovietines institucijas. Taip pat straipsnyje analizuojamas lietuvių ir rusų kalbų mokymo statuso varžymosi aspektas, kuris respublikoje buvo aktualus, turint omenyje, jog centrinės ministerijos lygiu rusų kalbos dėstymo plėtimas vyko kitų disciplinų sąskaita.

¹ Šis rusų kalbos mokymo politikos tikslas aptartas ankstesniame autoriaus straipsnyje. Žr.: V. Ivanauskas, Rusų kalbos vaidmuo stiprinant sovietinį tapatumą ir nacionalinę politiką sovietinėje sistemoje 8–9 dešimtmetyje, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2007–2, 2008, p. 103–121.

² Toks sulaikymas šiame straipsnyje išryškina „biurokratinės amortizacijos“ aspektą.

Rusų kalbos politikos įgyvendinimas sovietinėje Lietuvoje pavieniuose moksliniuose tekstuose yra nagrinėtas. Pavyzdžiui, R. Misiūnas, savo darbuose labiau parodydamas politinį aspektą, dar sovietmečiu nagrinėjo centro įtaką respublikoje vyksiantiems procesams, taip pat ir etniniams³. Aptardamas lietuvių santykius su rusais apie nacionalinę politiką rašė ir A. Štomas, kuriam svarbesnis buvo socialinis ir kultūrinis lygmuo bei lietuvių tautos sugebėjimas balansuoti tarp komunistinės ideologijos ir rusifikacijos. Tam tikri pastebėjimai taip pat pateikti A. Anušausko bei kelių kitų autorių kolektyvinėje monografijoje⁴, kur nagrinėjamos daugiau politinės priemonės įgyvendinant rusų kalbos stiprinimo politiką.

Šiame straipsnyje rusų kalbos stiprinimo politika tirama daugiau „politikos darymo“ ir manevravimo „biurokratijos užkulisiuose“ kontekste, parodant ne vien centro (respublikos) direktyvų ir administracinių priemonių išleidimą, tačiau ir jų santykį su jo įgyvendinimo mechanizmu. Šiuo atveju „iš vidaus“ pateikiami to meto valdžios įstaigose dirbusių asmenų požiūriai ir dalyvavimas įgyvendinant minėtą politiką.

Rengiant straipsnį naudoti šaltiniai iš Rusijos ir Lietuvos archyvų – TSKP CK ir sąjunginių ministerijų dokumentai⁵, LKP CK Biuro ir Ministrų tarybos, LKP CK plenumų nutarimai, LTSR švietimo ministerijos ir jai pavaldžių įstaigų dokumentai⁶, apimantys 1975–1989 m. laikotarpį. Taip pat svarbūs 2006–2007 m. pokalbių su sovietmečiu Švietimo ministerijoje bei LKP CK ir miesto vykdomajame komitete dirbusiais asmenimis (5), pateikusiais papildomos svarbios informacijos apie vykdytą rusų kalbos mokymo stiprinimą Lietuvoje, medžiaga.

Direktyviniai ir biurokratiniai (centro ir respublikos lygiu) sprendimai bei kontrolė stiprinant rusų kalbos mokymą

1975 ir 1979 m. Taškento konferencijose sutarus dėl bendros rusų kalbos stiprinimo vizijos, netrukus centre bei sovietinėse respublikose (remsiuosi Lietuvos atveju) buvo priimti tam tikri politiniai (direktyviniai) bei administraciniai (vykdomieji) sprendimai.

1977 m. sausio 31 d. LKP CK priėmė nutarimą „Apie tolesnį rusų kalbos dėstymą bendrojo lavinimo lietuvių (lenkų) kalbomis dėstančiose mokyklose“, kuriuo numatė stiprinti tarpklasinę ir tarpmokyklinę veiklą rusų kalba, gerinti rusų kalbą dėstančių

³ R. J. Misiunas, R. Taagepera, *The Baltic States Years of Dependence 1940–1980*, Berkeley, Los Angeles, 1983, p. 15–91.

⁴ *Lietuva 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija*, red. A. Anušauskas, Vilnius, 2005.

⁵ Medžiaga rinkta Rusijos federacijos valstybiniame archyve (toliau – *RFVA*) ir Rusijos valstybiniame naujosios istorijos archyve (toliau – *RVNIA*).

⁶ Medžiaga rinkta Lietuvos centriniame valstybiniame archyve (toliau – *LCVA*) ir Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – *LVA*).

pedagogų kvalifikaciją, plėsti metodines ir didaktines rusų kalbos dėstymo priemonės, pedagoginiuose institutuose ir universitete parengti reikiamą rusų kalbos mokytojų skaičių. Taip pat vienas svarbiausių šio nutarimo vykdymo rezultatų – tai nuo 1977 m. respublikoje leistas žurnalas „Rusų kalba mokykloje“⁷. Pažymėtina, jog šis nutarimas buvo gana ankstyva Lietuvos valdžios reakcija į centro generuotas iniciatyvas, kadangi tuo metu dar oficialiai nebuvo išleisti svarbesni centro nutarimai dėl rusų kalbos stiprinimo, išskyrus konferencijų metu išsakytas metodines rekomendacijas ir netiesioginius centro atstovų pasisakymus. Lietuvos uolumą liudija ir TSKP CK 1978 m. gegužės 31 d. parengtame dokumente pateikti pastebėjimai, jog tik keletas respublikų, tarp jų ir Lietuva, iki šios datos pradėjo leisti minėtą žurnalą⁸.

Tačiau jau 1978 m. birželio mėn. TSKP CK priėmė nutarimą „Apie tolesnę rusų kalbos mokymo ir dėstymo padėtį sąjunginėse respublikose“, kuriame akcentavo, jog brandžiojo socializmo sąlygomis lenininė nacionalinė politika išryškino ypatingą rusų kalbos padėtį⁹. Pagal šį nutarimą numatyta: iki 1980 m. parengti naujas tipines rusų kalbos dėstymo programas, plėsti sustiprintos rusų kalbos dėstymą „nacionalinėse“ mokyklose, perskaičiuoti rusų dėstymo valandas mokyklose, sąjunginių respublikų pedagoginiuose institutuose įvesti naują mokymo profilį „Rusų kalba ir literatūra nacionalinėje mokykloje“, TSRS švietimo ministerijai (kartu su Finansų ministerija ir *Gosplanu*) pavesti išnagrinėti rusų kalbos dėstymo įvedimą ikimokyklinėse įstaigose, numatyti tinkamos bibliotekos formavimą rusų kalbą dėstantiems mokytojams.

Atitinkamai reagavo ir LKP CK, 1978 m. spalio 18 d. biuro posėdyje priėmęs naujus nutarimus: įgyvendinti minėtą¹⁰ TSKP CK nutarimą, rekomenduoti miesto ir rajonų partijos įvairaus lygio mokymo įstaigose papildomai dėstyti rusų kalbą, Švietimo ministerijai imtis priemonių didinant rusų kalbos fakultatyvų valandų skaičių, Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijai sustiprinti aukštųjų mokyklų rusų kalbos katedrų kadro kvalifikaciją, pedagoginiam institutui ir universitetui organizuoti rusų kalbos kvalifikacijos kėlimo kursus mokytojams, rajonuose įrengti rusų kalbos metodinius kabinetus, peržiūrėti ir pagerinti rusų kalbos mokymui būtinų knygų leidybą, mokyklose diegti lingafoninę aparatūrą, organizuoti moksleivių užklausinę veiklą, atitinkamus klubus bei olimpiadas rusų kalba. Gana greitai į pastarąjį nutarimą sureagavo ir LTSR Ministrų taryba, 1978 m. spalio 30 d. priėmusi nutarimą „Dėl rusų kalbos mokymo bei dėstymo respublikoje priemonių tolesnio tobulinimo“, kuriame pabrėžė

⁷ LKP CK biuro 1978 m. spalio 16 d. posėdžio protokolas, *LYA*, f. 1771, ap. 255, b. 87, l. 5–6.

⁸ 1978 m. gegužės 31 d. TSKP CK sekretoriato parengtas TSKP CK nutarimo projektas, *RVNIA*, f. 89, ap. 83, b. 30.

⁹ 1978 m. rugpjūčio 29 d. TSKP CK sekretoriatas pateikė nurodymą „Apie tolesnę rusų kalbos mokymo ir dėstymo padėtį sąjunginėse respublikose“, ten pat, ap. 23, b. 31, l. 1–3.

¹⁰ LKP CK biuro 1978 m. spalio 16 d. posėdžio protokolas, *LYA*, f. 1771, ap. 255, b. 87, l. 5–8.

rusų kalbos ikimokyklinėse ir mokymo įstaigose bei specialiųjų disciplinų dėstymo rusų kalba stiprinimą¹¹.

TSRS aukštojo specialiojo ir vidurinio mokslo ministerijai 1978 m. gruodžio mėn. išleidus nutarimą, skelbiantį, jog aukštosiose ir specialiosiose vidurinėse mokyklose visoje Sovietų Sąjungoje būtų sudarytos materialinės ir buitinės sąlygos rengti rusų kalbos dėstytojus, numatanti didinti rusų kalba leidžiamų mokslinių leidinių skaičių, plačiau praktikuoti kursinių ir diplominių projektų rengimą rusų kalba, kasmet sudaryti rusų kalba dėstomų specialiųjų disciplinų sąrašą¹², netrukus buvo išleistas ir LTSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministro 1979 m. vasario mėn. įsakymas, nurodantis aukštosiose mokyklose sudaryti sąrašus disciplinų, kurios bus dėstomos rusų kalba, tarp kurių pirmiausia patektų specialybės, dėstomos ir rusų, ir lietuvių kalbomis.

Nors po Taškento konferencijų rusų kalbos stiprinimas iš karto buvo iškeltas į politinį lygmenį, ką parodo ir priimti centro struktūrų nutarimai, rusų kalbos stiprinimo politika nuo 1983–1984 m. tapo ypač aktyvi biurokratiniame lygmenyje. Panašios tendencijos pasireiškė tiek centre, tiek sovietinėse respublikose. 1983 m. gegužės mėn. 26 d. TSKP CK ir Ministrų tarybos nutarimu „Dėl papildomų priemonių rusų kalbos mokymuisi gerinti sąjunginių respublikų bendrojo lavinimo mokyklose ir kitose mokymo įstaigose“ buvo numatyta daugiau dėmesio skirti rusų kalbos pedagogų rengimui, jiems sudarant sąlygas kelti kvalifikaciją Rusijos, Baltarusijos bei Ukrainos mokymosi įstaigose, plėsti sustiprintą rusų kalbos mokymą nerusiškosiose mokyklose, didinti mokymo valandų skaičių¹³. Tarp šiame nutarime minimų rusų kalbos stiprinimo priemonių planuota skirti dėmesį sustiprintos rusų kalbos dėstymui, šešiamečių vaikų mokymui bei užklausinės veiklos stiprinimui¹⁴. Dar teikdama savo pastabas šiam projektui LKP CK su P. Griškevičiumi priešakyje pritarė siūlymams ir pasigyrė, jog rusų kalbos mokymo plėtra sėkmingai vyksta, bei paprašė, kad rusų kalbos specialistams būtų suteikta galimybė tobulintis Rusijos pedagoginiuose universitetuose. Atkreiptas dėmesys tik į vieną dalyką: nuostatą didinti rusų kalbos dėstymo laiką sumažinant užsienio kalbų valandų skaičių prašyta pakeisti švelnesne nuostata. Pabrėžta, jog sumažinimas vyks, jeigu nebus kitos išeities¹⁵.

¹¹ P. Katinas, Rusifikacija ir jos pasekmės Lietuvai, *XX amžius*, 2006 m. gegužės 3 d., Nr. 33 (1433), <http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2006/05/istving_02.html> [žiūrėta 2007 11 20].

¹² Ten pat.

¹³ 1983 m. gegužės 26 d. TSKP CK ir TSRS MT nutarimas „Dėl papildomų priemonių rusų kalbos mokymuisi gerinti sąjunginių respublikų bendrojo lavinimo mokyklose ir kitose mokymo įstaigose“, *LYA*, f. 1771, ap. 261, b. 183, l. 90–91, 164–172.

¹⁴ LTSR MT pirmininko R. Songailos 1985 m. vasario 27 d. pasirašytas raštas, adresuotas TSRS MT, *LCVA*, f. R762, ap. 6, b. 3671, l. 113–115.

¹⁵ P. Griškevičiaus pasirašytas 1983 m. balandžio 6 d. slaptas raštas G. Alijevui, *LYA*, f. 1771, ap. 261, b. 183, l. 176–177.

Reaguojant į jau priimtą minėtą nutarimą, 1983 m. rugpjūčio 22 d. LKP CK ir Ministrų Tarybos nutarime buvo nutarta parengti tinkamas priemones rusų kalbos ugdymo stiprinimui. Visų pirma tai taikyta Švietimo ministerijai, kuri 1983 m. rugsėjo 13 d. patvirtino perspektyvinį priemonių planą 1983–1990 m., numačiusį rusų kalbos stiprinimo priemones. Šį planą turėjo vykdyti visi „pedagogų kolektyvai“: padidinti rusų kalbos mokymosi laiką per savaitę, pakeisti ir patobulinti rusų kalbos dėstymo metodines priemones, žodynėlius, vizualinę medžiagą, atidaryti sustiprintas rusų kalbos mokyklas visuose respublikos rajonuose, plėsti rusų kalbos fakultatyvus¹⁶.

Tuo pat metu sąjunginiu lygiu organizuoti rusų kalbos žinių patikrinimai nerusų kalba (nacionalinėse) dėstančiose bendrojo lavinimo mokyklose¹⁷ (Lietuvoje buvo pasirinkti Jonavos ir Ukmergės rajonai). Pateikdama ataskaitinę informaciją apie 1983 m. nutarimo vykdymą, 1984 m. balandžio 24 d. TSRS švietimo ministerija konstatavo, jog sąjunginių respublikų „nacionalinėse“ mokyklose sėkmingai prailgintas rusų kalbos dėstymas. Galima pastebėti, jog Pabaltijo respublikose šis skaičius, lyginant su kitomis respublikomis, buvo vienas mažesnių: Lietuvoje, Latvijoje – 1,5 val., Estijoje – 0,5 val., tuo tarpu Moldavijoje – 4 val., Gruzijoje – 3,5 val., Uzbekijoje – 2 val.¹⁸ Tačiau Lietuva kartu su dar keliomis respublikomis minėta tarp respublikų, kuriose sustiprintam rusų kalbos mokymui naudojamos televizijos transliacijos¹⁹. Tuo pačiu Lietuva minėta ir tarp respublikų, kuriose išskyla problemų įtraukiant jaunimą į rusų kalbos dėstymą, ugdant pomėgį skaityti rusų kalba. Buvo įvardytos problemos: trūksta tinkamų vadovėlių bei kvalifikuotų pedagogų.

Šie pastebėjimai parodė tolesnę TSRS švietimo ministerijos rusų kalbos mokymo gerinimo kryptį – parengti naujas tipines rusų kalbos dėstymo nerusų mokyklose programas, vadovėlius, žodynus, mokymui naudoti lingafono aparatūrą bei kitas metodines priemones. Pagrindinę organizacinę veiklą centro lygmenyje atliko Švietimo ministerijoje sukurta Literatūros sekcija, rengusi metodinius reikalavimus²⁰. Šioje sekcijoje vykdytas pagrindinis organizacinis darbas: koordinuotas dėstymo programų ir metodinės literatūros parengimas, aptarti parengti projektai ir recenzijos, numatoma jų išleidimo eiga. Į sekcijos posėdžius pareikšti savo nuomonę dėl parengtų programų buvo kviečiami ir „nacionalinių“ respublikų specialistai. Nors deklaruota, jog sukūrus

¹⁶ LTSR švietimo ministerijos 1984 m. vasario 13 d. informacinis raštas, adresuotas LTSR MT ir LKP CK, *LCVA*, f. R762, ap. 6, b. 3563, l. 59–71.

¹⁷ 1983 m. gegužės 5 d. TSRS švietimo ministerijos išplatintas metodinis laiškas, numatantis rusų kalbos žinių patikrinimą nerusų kalba, ten pat, b. 3443, l. 262–265.

¹⁸ TSRS švietimo ministerijos 1984 m. balandžio 24 d. raštas TSRS MT, *GARF*, f. R9563, ap. 1, b. 4633, l. 18–22.

¹⁹ 1978 m. gegužės 31 d. TSKP CK sekretoriato parengtas TSKP CK nutarimo projektas, *RVNIA*, f. 89, ap. 83, b. 30.

²⁰ 1987 m. kovo 12 d. metodinius reikalavimus rengiančios TSRS švietimo ministerijos literatūros sekcijos pažyma, *RFVA*, f. R9563, ap. 2, b. 775, l. 1–3.

tipinius rusų kalbos vadovėlius kiekviena respublika galės juos adaptuoti savaip reguluodama, tačiau ir tipinės programos sulaukdavo „nacionalinių“ respublikų atstovų kritikos. Pavyzdžiui, 1987 m. kovo 12 d. posėdžio metu Lietuvos atstovė E. Tutinienė pareiškė nuomonę, jog turi būti sukurtas rusų literatūros mokymo vadovėlis, o ne rusų literatūros skaitiniai²¹. Anot jos, per daug sudėtingus rusų literatūros kūrinius Lietuvoje būtų galima skaityti nacionaline kalba, nes Lietuvoje dažniausiai nėra ir tinkamos kalbinės aplinkos pasiekti tokį lygį. Pareikšta nuomonė parodo, jog tipinės programos ir vadovėliai numatė ne vien rusų kalbos išmokimą, tačiau ir rusų literatūros ir kultūrinio konteksto pajautimą. Todėl nenuostabu, jog respublikos atstovės nuomonė buvo atmesta.

Galima pastebėti, jog konkrečios rusų kalbos stiprinimo strategijos buvo formuojamos ir dėl jų derėtasi žemesniu vykdomuoju lygiu. Analizuojant tipinių programų rengimą, atsiskleidžia, kaip biurokratiniame lygmenyje prisidengiant rusų kalbos dėstymu buvo konstruojamas sovietinis tapatumas, tuo pačiu neretai proteguojant ir rusų kultūrą. Pavyzdžiui, minėtoje sekcijoje peržiūrint tiek programų, tiek metodinės medžiagos projektus buvo priekabiaj tikrinama, ar pakankamai programose įtraukta komunistinė kryptis bei tautų draugystės aspektas²², mokymo tematikose per komunistinių išpareigojimų idealų ir vertybių prizmę, valstybės apibūdinimą bei tautų savitumą ir draugystę konstruojama bendros „tėvynės“ samprata²³. Dėstant rusų kalbą netgi „internacionalinės“ tematikos buvo sietos su itin proteguota rusų kultūra. Tarkim, vienoje minėtos sekcijos 1987 m. pažymyje pabrėžiama, jog pagal parengtas programas numatoma pirma susipažinti su rusų literatūra, po to su sovietine literatūra, taip pat pareiškiami nuomonė, jog vadovėlius turėtų iliustruoti rusų (arba sovietiniai) dailininkai²⁴. Pateikiamose programų recenzijose didelis dėmesys skiriamas skaitytojų įsijautimui į rusų kultūrą. Tokių rusų kultūros polėkį neblogai apibūdina docento N. M. Archipovo recenzijoje išsakyti žodžiai, jog programoje „turi būti ryšys su pačia (rusų) literatūra, jos humanizmo, himnų žmogui bei dainų, skirtų laisvei, supratimas“²⁵. Todėl analizuojant TSRS švietimo ministerijos rengtas rusų kalbos programas ir joms skirtas

²¹ TSRS švietimo ministerijos 1987 m. kovo 12 d. literatūros nerusų kalba dėstančiose mokyklose posekcijos posėdžio medžiaga, *RFVA*, f. P-9563, ap. 2, b. 775, p. 4–6.

²² Metodinius reikalavimus rengiančios TSRS švietimo ministerijos literatūros sekcijoje 1986 m. posėdžiui pateikta L. Kortunovos recenzija dėl rusų kalbos mokomojo filmo nacionalinėse mokyklose, ten pat, b. 728, l. 1.

²³ Metodinius reikalavimus rengiančios TSRS švietimo ministerijos 1980 m. specializuotos sekcijos „Rusų kalbos vadovėliai ir mokymo priemonės nacionalinėms mokykloms“ posėdyje išsakytos Pedagoginių mokslų akademijos narės N. Bakejevos pastabos, ten pat, ap. 1, b. 3681, l. 1–14.

²⁴ 1987 m. kovo 12 d. metodinius reikalavimus rengiančios TSRS švietimo ministerijos literatūros sekcijos pažyma, ten pat, ap. 2, b. 775, l. 1–3.

²⁵ 1984 m. metodinius reikalavimus rengiančios TSRS švietimo ministerijos literatūros sekcijos posėdžio medžiaga, ten pat, b. 641, l. 13–15.

recenzijas peršasi išvada, jog ir biurokratiiniu lygiu rusų kultūra buvo pateikiama kaip „svarbi žaliava“ lipidant sovietinių tapatumą.

Šalia rengtų tipinių programų, buvo atliekami ir kiti rusų kalbos mokymo plėtojimo veiksmai. 1983 m. gruodžio mėn. TSRS švietimo ministro įsakymu buvo nutarta padidinti rusų kalbą „nacionalinėse“ mokyklose dėstančių pedagogų atlyginimus 15 proc.²⁶, taip suteikiant šios srities specialistams nemažą prioritetą. Dėmesį rusų kalbos ugdymui iliustravo ir tuo metu organizuoti metodiniai seminarai: 1984 m. balandžio 5–7 d. Tartu vykęs seminaras „Sustiprinto rusų kalbos mokymo klausimas nerusų dėstoma kalba mokyklose“²⁷, TSRS švietimo ministerijos 1984 m. balandžio 24–26 d. Maskvoje organizuotas pasitarimas-seminaras rusų kalbos ir literatūros tobulinimo klausimais²⁸.

Taip pat paminėtinas dėmesys ikimokykliniam mokymui, kuris Taškento konferencijoje buvo susietas su rusų kalbos mokymu jau ankstyvuoju socializacijos laikotarpiu. Buvo nutarta papildomą dėmesį skirti šešiamėčių vaikų mokymui, į mokymo programas įtraukiant ir rusų kalbos dėstymą (darželiuose arba mokyklose). Tokie planai buvo susieti ir su vykdoma bendrojo lavinimo mokyklų reforma, 1984 m. balandžio mėn. TSKP CK plenumui parengus dokumentą „Bendrojo lavinimo ir profesinių mokyklų pagrindinės kryptys“. Atsižvelgdama į tai 1984 m. birželio 6 d. LTSR švietimo ministerija parengė kompleksines priemones bendrojo lavinimo ir profesinių mokyklų reformos pagrindinėms priemonėms įgyvendinti. Viena pagrindinių reformos užduočių buvo šešiamėčių mokymo klausimas bei mokymosi laiko bendrojo lavinimo mokyklose prailginimas iki 12 klasių. Tarp planuojamų priemonių taip pat buvo įtraukta internacionalinio auklėjimo agitacija bei numatytos papildomos priemonės rusų kalbos mokymui lietuvių ir lenkų kalba dėstančiose mokyklose, siekiant, kad visi mokiniai laisvai kalbėtų rusiškai. Buvo numatytos tokios priemonės: rusų kalbos ir literatūros vadovėlių leidyba, rusų kalbos ir literatūros fakultatyvų skaičiaus didinimas, rusų kalbos olimpiadų organizavimas, rusų kalbos dėstymo metodikų tobulinimas²⁹. Paminėtinas ir 1985 m. gruodžio 16–20 d. Vilniuje organizuotas sąjunginis pasitarimas-seminaras „Dėl liaudies švietimo organų ir bendrojo lavinimo mokyklų uždavinių įgyvendinant šešiamėčių vaikų mokymą“, kuriame tarp ikimokyklinio ugdymo klausimų buvo svarstomas ir rusų kalbos dėstymas ikimokyklinio mokymo įstaigose. Tai,

²⁶ TSRS švietimo ministerijos 1984 m. balandžio 24 d. raštas TSRS MT, ten pat, ap. 1, b. 4633, l. 18–22.

²⁷ TSRS švietimo ministerijos 1984 m. kovo 14 d. informacinis raštas LTSR švietimo ministrui V. Spurgai, *LCVA*, f. R762, ap. 6, b. 3556, l. 129.

²⁸ LTSR švietimo ministerijos 1984 m. balandžio 20 d. raštas Vilniaus miesto liaudies švietimo skyriaus vedėjai I. Jankauskienei, ten pat, b. 3557, l. 5.

²⁹ LTSR švietimo ministro 1983 m. rugsėjo 13 d. įsakymas „Dėl papildomų priemonių respublikoje gerinant rusų kalbos dėstymą bendrojo lavinimo mokyklose ir ikimoklinėse ugdymo įstaigose“, ten pat, b. 3437, l. 304–322.

jog šie klausimai buvo iškelti kaip prioritetiniai, parodė ir seminario dalyvių sąrašas. Jame dalyvavo ne tik aukšto rango švietimo srities pareigūnai iš TSRS švietimo ministerijos bei kitų „brolišių“ respublikų švietimo įstaigų, bet ir aukšto rango Lietuvos TSR pareigūnai – LKP CK sekretorius L. Šepetys, LKP CK mokslo ir mokymo įstaigų skyriaus vedėjas V. Baltrušas, jo pavaduotoja L. Futurova, LTSR MT pirmininko pavaduotojas A. Česnavičius, kitų vykdomosios valdžios institucijų bei mokslo įstaigų vadovai³⁰.

**Rusų kalbos mokymo stiprinimo įgyvendinimo kontrolė ir jos spragos:
požiūris į rusinimą iš „vidaus“ švietimo administravimo srityje
Rusų kalbos mokymą stiprinančių priemonių įgyvendinimas
LTSR švietimo sistemoje**

Direktyviniame lygmenyje, t. y. centro ir respublikos CK bei MT priėmus rusų kalbos stiprinimą išplečiančias priemones, Švietimo ministerijos vaidmuo toliau įgyvendinant šią politiką buvo pagrindinis. Analizuojant LSSR švietimo ministerijos dokumentus pastebima, kad ji tiek organizavo rusų kalbos mokymą, tiek kontroliavo jos įgyvendinimą. Ministerijos kolegijos posėdžių medžiagoje bei nutarimuose ir mokymo įstaigų tikrinimo pažymose 1983–1987 m. pastebimas padidėjęs dėmesys rusų kalbos mokymui, internacionalizmo sklaidai bei su šešiamečių vaikų mokymu susijusiai mokyklų reformai. Tikrinant mokyklines ir ikimokyklines įstaigas dažniausiai būdavo pastebimi netinkami rusų kalbos mokymo metodai³¹, nepakankamas įgūdžių lavinimas rusų kalba bei rusų kalbos vartojimas užklausinėje veikloje³². Mokyklų inspektorių dėmesį patraukdavo netgi tai, kaip bendrojo lavinimo mokyklose komplektuojama ir naudojama literatūra rusų kalba³³. Ikimokyklinėse įstaigose tikrinimų metu vertintos ir vaikų rusų kalbos žinios bei analizuotas mokymo procesas, vaikų žaidybinės situacijos, įstaigos materialinė bazė³⁴. Taigi tiek kontroliuojant, tiek tikrinant formaliai buvo atsižvelgiama į centro (TSRS švietimo ministerijos) parengtas metodikas bei rekomendacijas.

Ataskaitose ir tikrinimo pažymose fiksuoti ir „pasiekimai“, ypač pastebimi 1985–1987 m. Pavyzdžiui, 1985 m. vasario 21 d. slaptoje pažymoje³⁵, pateiktoje TSKP CK,

³⁰ Visasąjunginio pasitarimo-seminaro šešiamečių mokymo organizavimo klausimais dokumentai, ten pat, b. 3662, l. 1–55.

³¹ LTSR švietimo ministerijos kolegijos 1983 m. gegužės mėn. nutarimo projektas, ten pat, b. 3434, l. 219–225.

³² 1985 m. birželio 11 d. švietimo ministerijos kolegijos pažyma, ten pat, b. 3640, l. 223.

³³ 1984 m. mokyklų tikrinimo pažymos bei inspektorių pranešimai, ten pat, b. 3587, l. 1–35.

³⁴ Rusų kalbos mokymo Skuodo rajono ikimokyklinėse įstaigose patikrinimo atmintinė, ten pat, b. 3468, l. 131–137.

³⁵ LKP CK 1985 m. vasario 21 d. slapta pažyma TSKP CK „Apie Lietuvos kompartijos atliktą darbą įgyvendinant TSKP CK nutarimą „dėl papildomų priemonių gerinant rusų kalbos dėstymą bendrojo lavinimo mokyklose ir kitose mokslo įstaigose (1983 05 24)“, *LVA*, f. 1771, ap. 268, b. 197, l. 15–18.

lietuviškoji nomenklatūra fiksavo nuo 1983 iki 1985 m. atliktus darbus: peržiūrėtos ir pakeistos rusų kalbos mokymo programos (vidurinėms, profesinės technikos mokykloms bei specialiojo vidurinio mokymo įstaigoms); padidėjo rusų kalbos mokymo laikas. Bendrojo lavinimo mokyklose mokymo laikas sudaro 1600 valandų per metus, profesinėse technikos mokyklose – 290. Visose mokymo įstaigose, kur mokosi daugiau nei 25 mokiniai, klasės rusų kalbos pamokose padalintos, parengti vadovėlių, mokymo priemonių, metodinės literatūros, didaktinių priemonių, dailės iliustracijų, skirtų rusų kalbos mokymui, išleidimo planai 1984–1990 m. Dar pastebėti esminiai darbai, užfiksuoti kituose dokumentuose: Respublikiniame mokytojų tobulinimo institute rengiami rusų kalbos kursai³⁶, plečiamas sustiprintas rusų kalbos dėstymas lietuvių ir lenkų mokyklose (1984/1985 mokslo metais toks mokymas įvestas 17 mokyklų³⁷), 1985 m. gruodžio 16–20 d. Vilniuje vyko sąjunginis pasitarimas-seminaras „Dėl liaudies švietimo organų ir bendrojo lavinimo mokyklų uždavinių įgyvendinant šešiamečių vaikų mokymą“³⁸, mokyklose (ypač žemesnėms I ir II klasėms) didinamas rusų kalbos dėstymo valandų skaičius³⁹, leidžiami vadovėliai.

Nors nuo 1985–1986 m. centro deklaruojamas dėmesys rusų kalbai sumažėjo, užleisdamas vietą techniniams ir informatikos mokslams, jų pritaikymui gamyboje ir praktikoje, tačiau naujai nustatyti biurokratiniai prioritetai jau pradėto proceso nepakeitė. Dar 1987 m. ministerijos dėmesys rusų kalbai išliko didelis: suplanuoti darbai vykdyti ir kontroliuoti. Švietimo ministerijos kolegijose svarstyti metodinių ir techninių priemonių panaudojimo mokant rusų kalbos efektyvumo, taip pat rusų kalbos diegimo klausimai, analizuota, kaip mokyklose taikoma naujesnė literatūra ir metodai⁴⁰, rūpintasi naujų rusų kalbos ir literatūros vadovėlių išleidimu⁴¹. Konstatuota, kad išleisti arba parengti išleisti nauji rusų kalbos vadovėliai: 5–7 ir 10–11 klasėms (1987 m.), 8 ir 12 (1988 m.), 9 klasei (1989 m.)⁴².

³⁶ Respublikinio mokytojų tobulinimosi instituto 1986 m. planas, *LCVA*, f. R762, ap. 6, b. 3643, l. 145–188.

³⁷ LTSR švietimo ministro V. Spurgos pasirašytas raštas (pažyma) apie ministerijos 1984 m. gruodžio 27 d. kolegijoje svarstytus klausimus ir rusų kalbos mokymą (data ir adresatas neaiškūs), ten pat, b. 3670, l. 80.

³⁸ Visasąjunginio pasitarimo-seminaro šešiamečių mokymo organizavimo klausimais dokumentai, ten pat, b. 3662.

³⁹ LTSR švietimo ministerijos mokyklų inspektorės N. Saveljevos 1985 m. vasario 20 d. informacija apie rusų kalbos mokymo stiprinimą, ten pat, b. 3640, l. 64–69.

⁴⁰ LTSR švietimo ministerijos 1987 m. kovo 3 d. kolegijos posėdžio kolegijos sprendimai, ten pat, b. 3896, l. 52–56.

⁴¹ LTSR švietimo ministro 1987 m. vasario 19 d. įsakymas Nr. 429 „Dėl bendrojo lavinimo mokyklų vadovėlių konkurso“, ten pat, b. 3896, l. 43–51.

⁴² LTSR Valstybinio knygų leidybos, poligrafijos ir prekybos bei LTSR švietimo ministerijos 1987 m. balandžio 28 d. bendras nutarimas „Dėl rusų kalbos mokymo vadovėlių idėjinio-mokslinio ir metodologinio valdymo tolesnio gerinimo priemonių“, ten pat, l. 146–155.

TSKP CK rusų kalbą laikant prioritetine iniciatyva, ji tapo viena esminių deklaratyvių teiginių tuometinėje švietimo politikoje. Tai patyrė ir tuo metu dirbę švietimo sistemoje: „Dirbdamas Šakiuose, Šiauliuose ir Marijampolėje nejučiau didelio spaudimo rusinti lietuvių kalbą, o dirbant Švietimo ministerijoje atsiskleidė visas rusinimo mechanizmas, visų pirma, per mokyklas didinant rusų kalbos pamokas, reikalaujant kai kuriuos dalykus dėstyti rusų kalba, pavyzdžiui, informatiką. Karinis parengimas jau buvo dėstomas rusiškai“.⁴³ Buvusio ministro V. Spurgos pastebėjimas šiuo atveju daugiau apibūdina ne skirtumą tarp darbo ministerijoje ir mokykloje, tačiau laikotarpio skirtumą tarp to meto, kai jis dirbo mokymo įstaigoje (6–8 dešimtmečiai) ir ministerijoje (8–9 dešimtmečiai). Atitinkamai rusų kalbos mokymas Švietimo ministerijoje buvo organizuojamas ne vien leidžiant planus ir priemones, tačiau ir aktyviau nei kitų priemonių vykdant šios mokymo įgyvendinimą priežiūrą ir stebėseną. Pastebima, jog maždaug 1983–1987 m. kolegijos posėdžiuose ir ministerijos siunčiamų mokyklas tikrinti inspektorių dokumentacijoje rusų kalbos mokymas tapo viena dominuojančių temų. Pavyzdžiui, 1983 m. pastebima padidėjusi kontrolė ikimokyklinio ugdymo įstaigose apima tiek internacionalinių priemonių taikymą, tiek su jomis siejamos rusų kalbos plėtrą. Dėmesį rusų kalbos ugdymui ikimokyklinėse įstaigose liudijo gana dažni tikrinimai, kurių metu siekta ne tik įvertinti vaikų rusų kalbos žinias, tačiau ir analizuoti mokymo procesą, vaikų žaidybines situacijas, vertinti įstaigos materialinę bazę⁴⁴. Rusų kalbos plėtrą turėjo užtikrinti ne tik elementarus mokymas, jį siekta kuo labiau susieti su vaiko socializacijos procesais. 1983 m. birželio 14 d. kolegijos nutarimo protokole buvo aptariamas Kapsuko rajono mokymas ikimokyklinėse įstaigose, gana smulkmeniškai kalbant apie netinkamą rusų kalbos mokymo metodiką⁴⁵, po to priimant atitinkamus sprendimus: „pagerinti rusų kalbos mokymą, suteikiant auklėtojoms reikiamą metodinę pagalbą, gilinant šio dalyko žinias“. Arba 1984 m. mokyklų tikrinimo pažymose bei inspektorių pranešimuose pastebėtas dėmesys rusų kalbos dėstymo organizavimui, pavyzdžiui, tikrinant, kaip bendrojo lavinimo mokyklose komplektuojama ir panaudojama literatūra rusų kalba⁴⁶. 1985 m. birželio 11 d. Švietimo ministerijos kolegijai pridedamoje pažymoje konstatuota, kad tikrinant sustiprintą rusų kalbos dėstymą Panevėžio 8 vidurinėje mokykloje, pastebėta, jog mokiniai laisvai kalba rusiškai, tačiau vis dar nepakankamai yra išvystyti jų rašymo įgūdžiai

⁴³ Interviu su buvusiu LTSR švietimo ministru V. Spurga (2007 m. birželio 5 d.).

⁴⁴ 1983 m. spalio 17 d. „Rusų kalbos mokymo Skuodo rajono ikimokyklinėse įstaigose patikrinimo atmintinė“, ten pat, b. 3468, l. 131–137.

⁴⁵ LTSR švietimo ministerijos kolegijos 1983 m. birželio 14 d. posėdžio protokolas, ten pat, b. 3424, l. 282–285.

⁴⁶ 1984 m. LTSR švietimo ministerijos mokyklų inspektorių rengta pažyma apie literatūros rusų kalba komplektavimą ir panaudojimą Pasvalio rajono mokyklų bibliotekose, ten pat, b. 3587, l. 22–23.

bei nepakankamai vartojama rusų kalba užklasinėje veikloje⁴⁷. Kolegijos posėdyje 1985 m. fiksuoti 1984/1985 m. pasiekti rusų kalbos stiprinimo rezultatai: 1) nustatytas 1,5 val. per savaitę rusų kalbos mokymas 2–3 klasėms (iš viso 50 val. per metus)⁴⁸; 2) išleisti rusų literatūros klasikų kūriniai; 3) perdirbta rusų kalbos ir literatūros dėstymo programa; parengtos rusų kalbos dėstymui skirtos vaizdinės priemonės, žodynai.

Kita vertus, minėti kolegijų svarstymai ir tikrinimai buvo ir parodomąjį pobūdį, nes tuo pat metu stiprėjo sąjunginės Švietimo ministerijos atliekama rusų kalbos mokymo kontrolė. Pavyzdžiui, 1983 m. gegužės 5 d. TSRS švietimo ministerija išplatino metodinį laišką, numatantį rusų kalbos žinių patikrinimą nerusų kalba (nacionalinėse) dėstančiose bendrojo lavinimo mokyklose⁴⁹. 1983 m. gegužės mėn. net 60 TSRS rajonų organizuotas rusų kalbos žinių patikrinimas, Lietuvoje buvo pasirinkti Jonavos ir Ukmergės rajonai. 1984 m. sausio 3 d. TSRS švietimo ministro įsakymu buvo numatytas ir 1984 m. sausio 27 d. respublikos kolegijos klausimas dėl sąjunginių respublikų Švietimo ministerijų taikytų priemonių stiprinant rusų kalbą. Dėmesį papildomam rusų kalbos ugdymui iliustravo ir minėti sąjunginiai seminarai, kuriuose dalyvavo ir Lietuvos TSR švietimo srities atstovai: 1984 m. balandžio 5–7 d. Tartu vykęs seminaras „Sustiprinto rusų kalbos mokymo klausimas nerusų dėstoma kalba mokyklose“, TSRS švietimo ministerijos 1984 m. balandžio 24–26 d. Maskvoje organizuotas pasitarimas-seminaras apie rusų kalbos ir literatūros tobulinimą. 1985 m. gruodžio 16–20 d. Vilniuje vyko sąjunginis pasitarimas-seminaras „Dėl liaudies švietimo organų ir bendrojo lavinimo mokyklų uždavinių įgyvendinant šešiamečių vaikų mokymą“. Tokie renginiai savotiškai iliustravo rusų kalbos protegavimo klausimo perkėlimą iš direktyvų lygmens į praktinį (metodinį).

Respublikoje padidėjusią kontrolę iliustravo ir gana dosni materialinė parama rusų kalbos disciplinai, išplečiant techninių bei metodinių priemonių taikymą. 1985 m. birželio 25 d. Švietimo ministerijos kolegija priėmė papildomas priemones rusų kalbos dėstymui lietuvių ir lenkų mokyklose gerinti, tarp kurių numatyta: 1) parengti atskirą dėstymo programą; 2) užsakyti papildomų knygų bibliotekoms; 3) išleisti naujas metodines knygas; 4) sukurti dėstymo programas rusų kalbos fakultatyvams ir būreliams; 5) organizuoti rusų kalbos („rusistų“) mokymus; 6) organizuoti tarprespublikines ekskursijas⁵⁰. 1985 m. pastebimos išaugusios Respublikiniame mokytojų tobulini-

⁴⁷ LTSR švietimo ministerijos 1985 m. birželio 11 d. kolegijos posėdžio sprendimas, ten pat, b. 3640, l. 223.

⁴⁸ LTSR švietimo ministerijos mokyklų inspektorės N. Saveljevovos 1985 m. vasario 20 d. informacija apie rusų kalbos mokymo stiprinimą, ten pat, l. 64–69.

⁴⁹ 1983 m. gegužės 5 d. TSRS Švietimo ministerijos išplatintas metodinis laiškas, numatantis rusų kalbos žinių patikrinimą nerusų kalba, ten pat, l. 262–265.

⁵⁰ LTSR švietimo ministerijos 1985 m. birželio 25 d. kolegijos sprendimai, ten pat, b. 3641, l. 42–53.

mo institute organizuojamų rusų kalbos kursų mokytojams apimtyms (po 1 mėn. dviem etapais)⁵¹. Švietimo ministerija, remdamasi šūkiu „Rusų kalba – tarptautinės TSRS tautų bendrijos kalba“, numatė aukštu prioritetu laikyti rusų kalbos vadovėlių išleidimą, apie tai informuodama Valstybinį knygų leidybos komitetą⁵².

Prasidėjus *perestroikai* oficialioje centro retorikoje rusų kalbos stiprinimo klausimai linksnuoti mažiau, tačiau suplanuoti darbai vykdyti. Kaip jau anksčiau minėta, 1987–1989 m. vyko aktyvi rusų kalbos vadovėlių leidyba, t. y. ministerijos darbiniam lygmenyje dėmesys rusų kalbai išliko didelis⁵³. Nors nuo 1988 m. antros pusės ministerijos ir jai pavaldžių įstaigų lygmenyje tiek dėl centro pozicijos, tiek prasidėjusio nacionalinio atgimimo dėmesys rusų kalbai gerokai sumažėjo, tačiau nėra pagrindo teigti, jog rusų kalbos stiprinimo politikos rezultatyvumas taip pat sumažėjo. Priešingai, būtent *perestroikos* metais respublikoje išryškėjo pradėtos vykdyti švietimo politikos rezultatai sukuriant rusų kalbos dėstymo metodinę techninę bazę: baigtos rengti dėstymo programos, išleisti vadovėliai ir metodinė medžiaga, parengti pedagogai, plečiamas sustiprintas rusų kalbos dėstymas. Dėmesys rusų kalbos dėstymui Lietuvos švietimo sistemoje dažniausiai buvo gana inertiškas ir priklausė nuo aukštesniųjų institucijų tuo metu rodomo dėmesio. Paskelbus atitinkamus TSKP CK ar TSRS švietimo ministerijos nutarimus ar įsakymus, šie sprendimai buvo svarstomi ir kontroliuojami respublikos partiniame bei ministerijų lygmenyse. Tačiau M. Gorbačiovo valdymo metu švietimo politikoje rusų kalbos prioritetas bent jau oficialioje retorikoje buvo pakeistas dėmesiu techninių, informatikos bei gamtos mokslų disciplinoms.

Tokia reakcija pastebima ir LTSR švietimo ministerijos nuo 1986 m. rengtoje dokumentacijoje, kai posėdžių ir kolegijų darbotvarkėse pradėjo dominuoti minėtos disciplinos. Kita vertus, kitaip, nei partiniuose organuose, tiek centro, tiek respublikos švietimo ministerijose rusų kalbos stiprinimo politika, *perestroikos* politika buvo ir toliau aptariama bei kontroliuojama, atkreipiant dėmesį į anksčiau suplanuotų užduočių

⁵¹ Respublikinio mokytojų tobulinimosi instituto 1986 m. planas, ten pat, b. 3643, l. 145–188.

⁵² LTSR valstybinio knygų leidybos, poligrafijos ir prekybos bei LTSR švietimo ministerijos 1987 m. balandžio 28 d. bendras nutarimas „Dėl rusų kalbos mokymo vadovėlių idėjinio-mokslinio ir metodologinio valdymo tolesnio gerinimo priemonių“, ten pat, b. 3896, l. 146–149.

⁵³ 1988 m. LTSR švietimo ministerijos kolegijose, ypač I pusmetį, rusų kalbai ir toliau skirtas nemažas dėmesys. Pavyzdžiui, 1988 m. vasario 23 d. ministerijos kolegijoje kritikuota Pedagogikos mokslinio tyrimo instituto veikla, nes jis parengė nepakankamai kokybiškas rusų kalbos mokymo programas ir priemones. Žr.: LTSR švietimo ministerijos 1988 m. vasario 23 d. kolegijos nutarimas, ten pat, b. 4025, l. 11–12.

1988 m. kovo 22 d. ministerijos kolegijos posėdyje buvo svarstoma LTSR švietimo ministerijos 1985 m. birželio 25 d. kolegijos nutarimo „Dėl Lietuvos TSR švietimo ministerijos papildomų priemonių toliau gerinti rusų kalbos mokymą bendrojo lavinimo mokyklose ir ikimokyklinėse įstaigose 1985–1990 metais“ vykdymo eiga. Žr.: LTSR švietimo ministerijos 1988 m. kovo 22 d. kolegijos posėdžio protokolas, ten pat, b. 4027, l. 7.

vykdymą⁵⁴ bei biurokratinio lygiu konstatuojant, jog besikeičianti politinė darbotvarkė automatiškai nepakeičia jau pradėto planavimo proceso.

Tad įvyko paradoksas – visiškas programinis, techninis bei metodinis pasirėngimas rusų kalbos stiprinimui pasiektas tuo pat metu, kai Lietuvoje prasidėjo tautinis atgimimas. Kokių rezultatų ši politika būtų davusi, jeigu Lietuva nebūtų išstojusi iš TSRS sudėties, yra atskiras klausimas, tačiau tikėtina, jog Taškento konferencijos metu kelti tikslai Lietuvoje būtų įgyvendinti kur kas rezultatyviau.

Tikrinimų ir kontrolės spragos

Anksčiau minėta TSRS švietimo ministerijos išleistų priemonių, skirtų stiprinti rusų kalbos mokymą respublikoje, visuma pirmiausia buvo skirta centriniam aparatui pademonstruoti respublikos paklusnumą, nes akivaizdus nepaklusnumas centro nurodymams galėjo lemti negatyvų respublikos valdžios vertinimą. Tuo labiau, netinkamai sprendžiami kalbiniai klausimai neišvengiamai galėjo baigtis kaltinimais nacionalizmu. V. Spurga prisimena, jog rusų kalbos plėtra domėjosi ir kitus klausimus nagrinėti atvykę centro tikrintojai (net alkoholio draudimo klausimais). Panašu, jog rusų kalba tokiems tikrintojams atrodė tas kabliukas, už kurio „nacionalinėje“ respublikoje galima užsikabinti randant probleminių taškų⁵⁵, nes daugumoje kitų mokymo sričių Lietuva išlaikė aukštus rodiklius sajungoje: „TSRS Švietimo ministerijoje šimtai biurokratų, daugiausiai kvailiai nematę pasaulio, įsimylėję į viską, kas rusiška ir žinantys tik vieną, „kak u vas pripadajotsia ruskij jazyk“ – kaip pas jus dėstoma rusų kalba“⁵⁶.

Tokiomis aplinkybėmis formaliai vykdytos visos priemonės, susijusios tiek su rusų kalbos mokymą stiprinančia teisine baze, tiek jos įgyvendinimo stebėseną (kolegijos nutarimuose ir medžiagoje, tikrinimų pažymose). Tačiau šis išpūdis iš dalies buvo sušvelninamas: neretai *de facto* prioritetai buvo atiduodami kitoms disciplinoms, o ministerijos vykdoma rusų kalbos stiprinimo kontrolė ne visada būdavo aštri ir duodanti centro lūkesčius atitinkančius rezultatus.

Nors vykdamt rusų kalbos stiprinimo politiką 9 dešimtmetyje respublikoje pastebimas nuolatinis centro sprendimų patvirtinimas, tačiau tai nesuteikia pagrindo teigti, neva lietuviškoji nomenklatūra besąlygiškai rėmė rusų kalbos mokymo stiprinimą.

⁵⁴ Pavyzdžiui, 1989 m. kovo 28 d. LTSR liaudies švietimo ministerijos kolegijoje patvirtintas Rusų literatūros vadovėlis X klasei. Žr.: LTSR liaudies švietimo ministerijos 1989 m. kovo 28 d. kolegijos nutarimas, ten pat, b. 4191, l. 92.

⁵⁵ 1988 m. vasario 23 d. ministerijos kolegijoje konstatavus, jog „rimtų priekaištų iš respublikos pedagogų ir TSRS švietimo ministerijos susilaukė rusų kalbos ir literatūros mokymo programa ir mokymo priemonės“, dėmesys rusų kalbos klausimui ministerijos nutarimuose nuolat turėjo būti išlaikytas. Žr.: LTSR švietimo ministerijos 1988 m. vasario 23 d. kolegijos nutarimas, ten pat, b. 4025, l. 11–12.

⁵⁶ Pokalbio metu (2007 m. birželio 5 d.) buvusio LTSR švietimo ministro V. Spurgos straipsnio autoriui perduoti užrašai.

Pirma, nors sovietinės nomenklatūros sistemai būdingas paklusnumas ir centro „sprendimų nuleidimo“ modelis atitinkamai galiojo ir sovietinėje Lietuvoje, o P. Griškevičiaus laikotarpiu netgi sustiprėjo, tačiau centro sprendimo perėmimas respublikoje visų pirma reiškę ne individualų valdžios atstovų apsisprendimą, bet sisteminių-konjunktūrinių paklusnumą. Antra, centro sprendimo įgyvendinimą galima stebėti ir per biurokratinę aplinką, kurią sąlygojo tiek nomenklatūra, tiek žemesnioji biurokratijos grandis. Rusų kalbos mokymo organizavimo atveju tokią biurokratinę aplinką apibūdintų TSSR švietimo ministerijos aparatas (ministerijai ir jai pavaldžios struktūros), turėjęs tapti pagrindiniu centro ir respublikos valdžios priimtų minėtų sprendimų organizatoriumi. Nors Švietimo ministerija 9 dešimtmetyje koordinavo plačią veiklą, susijusią su rusų kalbos stiprinimo organizavimu, tačiau to meto ministerijos veiklos dokumentų analizė bei joje dirbusių asmenų atsiminimai leidžia pažvelgti į „užkulisinę“ aplinką, vykdomoju lygiu dalinai amortizavusią minėto sprendimo vykdymą.

Tokius „užkulisius“ apibūdina institucijos kalbinė aplinka. Nemažai respublikos centrinių institucijų oficialiojoje darbinėje aplinkoje (biurų, plenumų, kolegijų posėdžiuose) kalbėjo rusiškai⁵⁷. Tuo galima įsitikinti peržvelgus respublikinės partijos ir vykdomosios valdžios institucijų dokumentaciją. Pavyzdžiui, LKP CK, Plano komitete bei didesnėje ministerijų dalyje rusų kalba buvo svarbiausia ne vien reikšmingesnių posėdžių, bet ir susirašinėjimo tarp institucijos struktūrinių padalinių ar pavaldžių institucijų įvairių „šefavimo“ ir „kuravimo“ (nurodymai, tikrinimai ir pan.) veiksmų kalba. Švietimo ministerijoje didesnė dokumentacijos dalis daugiausia tvarkyta lietuvių kalba, o rusų kalba paprastai buvo tvarkomi centrai siunčiami arba centro kontrolieriams pateikiami dokumentai (kolegijų posėdžių protokolai ir pan.). Švietimo politiką respublikoje įgyvendinančių institucijų veikloje ir tarpusavio susirašinėjime dominavo lietuvių kalba. Išskirtinai lietuviška buvo ir ministerijos darbuotojų tautinė sudėtis. Buvusi darbuotoja prisimena, kad jų kolektyve buvo tik 2–3 rusų tautybės asmenys, „su kuriais gerai bendravome, jie kalbėjo lietuviškai“, t. y. jie buvo integruoti į lietuvišką aplinką: „Ministerijoje niekas nekalbėjo rusiškai, net kelios rusės turėjo prisitaikyti, irgi kalbėjo lietuviškai. Prisimenu, jog vieno karininko žmona per partinį susirinkimą prakalbo lietuviškai, tada visi nuščiuvo, todėl jų dauguma ir nebandė kalbėti rusiškai.“⁵⁸ Tai leidžia teigti, jog ministerijos kalbinė aplinka ir socialinis darbuotojų tinklas *a priori* nebuvo aktyvūs rusų kalbos stiprinimo politikos rėmėjai. Tai parodo ir susiklostęs požiūris, jog rusų kalbos mokymo stiprinimas visų pirma buvo suvokiamas kaip centro iniciatyva, kurią nebūtina uoliai įgyvendinti: „rusų kalbos diegimas man iš šono stebint nuo Brežnevo iki Gorbačiovo laikų mažai keitėsi. Apie tai negarsiai ir tarpusavyje pakalbėdavome.“⁵⁹ Pateikėjai, aptardami minėtą centro poziciją, jai prieš-

⁵⁷ V. Astrauskas, *Įrėminti laike: prisiminimai ir pamąstymai*, Vilnius, 2006, p. 357.

⁵⁸ Pokalbis su buvusia LTSR švietimo ministerijos darbuotoja Z. G. (2006 m. sausio 22 d.).

⁵⁹ Ten pat.

priešino neva aktyviai proteguotą „lietuviškumą“: mokant, rengiant vadovėlius, organizuojant šventes ir kitur. Rusų kalbos veiksnį buvo svarbu formalizuoti, taip sudarant galimybę vėliau lengviau manevruoti: „ministerija organizuodavo moksleivių dainų šventes. Visada turėjo būti daina apie partiją ir Lenina, viena atliekama rusų kalba ir 1–2 kitų tautų šokiai“. Kita ilgametė ministerijos darbuotoja, dažnai inspektavusi mokyklas ir stebėjusi lietuvių kalbos dėstymą, prisiminė, jog rusų autorių ir literatūros akcentavimas buvo svarbi ir lietuvių literatūros dėstymo dalis, tačiau tikrinant nebuvo siekiama „įskusti“ netinkamus pedagogus: „Žmonės sakydavo, jog (ji) išbars, bet prieš ministeriją užstos.“ Šiuo atveju pastebima tendencija problemas įvardyti tarp „savų“, tačiau jos slėptos nuo atvykstančių į centrą. Lietuvių kalba užpildytose mokyklų tikrinimo pažymose galima pastebėti nemažai užfiksuotų „silpnųjų“ ir „trūkumų“ dėstant rusų kalbą, tačiau šių trūkumų kur kas mažiau parodoma centrui siunčiamuose dokumentuose. Panašiai prisimena ir pateikėjos, jog siekiant gero ministerijos veiklos vertinimo centre buvo svarbu paveikti atvykstančiųjų inspektorių nuomonę: „atvažiuodavo, mes juos gerai „pamylėdavome“ ir išvažiuodavo. Vadovybė žinojo, kaip užimti.“ „Atvažiuodavo iš Maskvos tikrinti ir rusų kalbos, patikrindavo ir patenkinti išvažiuodavo.“⁶⁰ Tačiau ne visuomet centro tikrintojai buvo patenkinti respublikoje pasiekta pažanga. Pavyzdžiui, 1988 m. vasario 23 d. ministerijos kolegijoje kritikuota Pedagogikos mokslinio tyrimo instituto veikla, atkreipus dėmesį į centro priekaištus ir padarius išvadą: „aukštesniųjų klasių rusų kalbos vadovėliai perkrauti teorine medžiaga, atsieta nuo kalbinės praktikos. Užduotys atsitiktinės, be sistemos. Vadovėliuose pažeidžiamas perimamumo principas, nuo ko nukenčia praktiniai rusų kalbos mokėjimai ir įgūdžiai. Rusų kalbos ir literatūros sektorius iki šiol neteikė metodinės paramos mokykloms rusų dėstomąja kalba. Sunkiai sekasi respublikos pradinėjų klasių mokytojams išmokyti vaikus skaityti ir rašyti pagal naujas mokymo priemones“⁶¹. Be abejonės, į centro pareigūnų išsakytą kritiką ministerijoje reaguota skiriant dėmesį papildomoms mokymo priemonėms, kaip ir šiuo atveju, svarstant minėto instituto veiklą.

Todėl geros nuomonės formavimas buvo svarbus tiek dėl Lietuvos švietimo sistemos, tiek dėl pačių vadovų vertinimo. Patys darbuotojai gana skirtingai vertina rusų kalbos mokymo stiprinimo metu dirbusius du ministrus – A. Rimkų bei V. Spurgą. Pirmasis, dirbęs CK ir mokėsis Maskvoje, anot pateikėjų, buvęs gana uolus centro politikos vykdytojas, antrasis, rėmėsis darbuotojų nuomone ir vietinėje biurokratijoje nusistovėjusiu požiūriu, t. y. neskubėdavęs spontaniškai įgyvendinti centro nutarimų, buvo linkęs proteguoti lietuviškumą ir remti savą instituciją (darbuotojus). Tuo tarpu A. Rimkaus atveju tie patys darbuotojai pastebėjo pastarojo požiūrio evoliuciją, kai

⁶⁰ Pokalbis su LTSR švietimo ministerijos skyriaus darbuotoja S. M. (2007 m. vasario 3 d.).

⁶¹ LTSR švietimo ministerijos 1988 m. vasario 23 d. kolegijos nutarimas, *LCVA*, f. R-762, ap. 6, b. 4025, l. 11–12.

jis dėl savo politikos nesulaukęs darbuotojų paramos, po truputį pradėjo remti savus darbuotojus ir ministeriją, nors prieš tai „norėjo ją padaryti pavaldžią Maskvai“. Toks pastebėjimas parodo biurokratinio lygiu vykčius kompromisus tarp vadovų ir institucijos darbuotojų, t. y. šiuo atveju struktūra veikė individą, netgi jei jis turėjo vadovo statusą. Įdomu ir tai, jog taip sprendžiant „savo“–„svetimo“ klausimą, ministras pradedamas traktuoti kaip „savas“, kai pradeda ne taip entuziastingai žiūrėti į Maskvos iniciatyvas. Toks tapatybės aspektas liudija biurokratinį pasipriešinimą neparankiai iniciatyvai.

Tuometinis Finansų ministerijos darbuotojas E. Radavičius prisimena, kad nepaisant tuometinių reikalavimų diegti rusų kalbą kaip valstybinę, raštvedyba ministerijoje ir rajonų miestų finansų įstaigose, panašiai kaip ir Švietimo ministerijoje, buvo vedama lietuvių kalba, sąjunginiai nurodymai buvo dubliuojami lietuviškai: „R. Sikorskis laikytis tokios pozicijos principingai reikalavo iš ministerijos aparato. Prisimenu, kai sąjunginės Finansų ministerijos kadro viršininkas tai pamatęs nuvyko su manimi į centro komitetą mūsų apskusti, į klausimą „kodėl taip?“ aš nekaltomis akimis paaiškinau, kad periferijos įstaigų aparatas šitai pratinamas geriau suprasti gana painius norminius aktus ir lengviau įsiminti rusišką finansų terminiją.“⁶²

Nors toks pavyzdys tiesiogiai neapima LTSR švietimo ministerijos kuruotų sričių, jis neišvengiamai susijęs su bendra rusų kalbos stiprinimo tendencija ir neretai respublikos institucijose pasitaikiusiu skeptišku požiūriu į šias centro pastangas. Nors pateikėjų išsakytos pastabos gali pasirodyti kaip mėginimas retrospektyviai padailinti neseną praeitį, o šiame straipsnyje pateikiama jų interpretacija lyg ir atrodytų priešpriešinama anksčiau pateiktiems pavyzdžiams, rodantiems, jog LTSR švietimo ministerija įgyvendino gana aktyvius rusų kalbos stiprinimo veiksmus, papildomos pastabos padeda suvokti ir savotišką biurokratijos „stabdžių“ buvimą, egzistavusį šalia oficialiai adaptuotos politikos. Pastebėtas institucinės aplinkos lietuviškumas padeda suvokti biurokratiją ir kaip lokalų aktorių, atstovaujantį ne tik savo „patrono“ centre nuomonei, tačiau ir lokalų kontekstą, kuriame „savi“ yra pripažįstami, o „svetimi“ atmetami arba apgaunami. Taip lokaliame kontekste negatyviai vertinamos (ir vangiai įgyvendinamos) tos iniciatyvos, kurios biurokratų suvokiamos kaip tam tikra grėsmė. Vertinant pateikėjų pastebėjimus bei ministerijos mokyklų tikrinimo pažymose užfiksuotą vangų mokytojų bei švietimo darbuotojų ištraukimą į rusų kalbos mokymą ir jo stiprinimą, šis „grėsmės“ aspektas biurokratų suvokiamam lokaliai tapatumui yra akivaizdus.

Kita vertus, tokia *biurokratinė amortizacija* vyko šalia centro institucijų aktyviai proteguotos rusų kalbos stiprinimo politikos, už kurios vykdymą reikėjo atsiskaityti, šalia įvairių priemonių, skatinusių atskirų grupių motyvaciją dalyvauti mokant rusų kalbos (pvz., atlyginimo kėlimai, siuntimas kelti kvalifikacijos į geresnes mokyklas

⁶²R. Sikorskis, *Jis ir apie jį*, Vilnius, 2001, p. 255.

ir pan.). Todėl minėto „biurokratinės amortizacijos veiksnio“ netikslinga pervertinti. Tam tikras biurokratinis nepaslankumas tokiomis sąlygomis, kai minėta iniciatyva tampa iškeliamą į prioritetus ne vien centre, tačiau ir respublikoje, t. y. jos vykdymas kontroliuojamas iš LKP CK, iš esmės gali tik pristabdyti procesą ir sumažinti jo efektyvumą, tačiau jo neatšaukti. Tokią tendenciją parodė ir 9 dešimtmečio antroje pusėje baigtos rengti dėstyimo programos bei metodinės medžiagos, sparčiai įvedamas sustiprintas mokymas.

Lietuvių kalbos mokymo statuso išsaugojimas stiprinant rusų kalbą

Rusų kalbos mokymo bendrojo lavinimo mokyklose deklaravimas okupavo pagrindinį dėmesį, todėl rengiant mokymo planus susidurdavo tam tikri poreikiai dėl planuojamų disciplinų. Reikalavimai didinti rusų kalbos pamokų skaičių dažniausiai reiškė ir būtinybę apkarpyti kitų mokymo disciplinų skaičių, ypač lietuvių kalbos, užsienio kalbos bei muzikos pamokų:

„Surusinti Lietuvą siekė ir sovietų valdžia, tik naudojant rafinuotesnes priemones, „savanoriškai“ mokantis rusų kalbą <...> Maskva reikalavo didinti rusų kalbos pamokas, bet jas buvo galima didinti tik lietuvių kalbos pamokų sąskaita. Matematikai, chemikai, fizikai, istorijai, geografijai, ir kitiems dalykams nebuvo galima nei didinti, nei mažinti pamokų skaičių. Jos buvo nustatytos TSRS Švietimo ministerijos. Nesilaikysite – susilauksi finansinių priemonių – nebus finansuojama, nes mokyklų finansavimą tiksliai ir griežtai tvarkė TSRS Finansų ministerija.

Mokytojai, švietimo skyriaus darbuotojai visuomet pykdavo, kad vis vėlai gauna naujų mokslo metų planus. Mokymo planą buvo galima „sutvarkyti“ per minutę. Nubraukei lietuvių kalbai tris valandas ir pridėjai jas rusų kalbai ir planas bus patvirtintas. Faktiškai vyko „nacionalinis“ karas, mes laikėmės savo, TSRS Švietimo ministerija savo.“⁶³

Ministras taip pat prisimena, jog lietuvių kalbos plėtrai centras darė įvairias kliūtis. Neretai būdavo gudraujama, o lietuvių kalbos mokymo poreikis būdavo sugretinamas su rusų kalbos. „Syki paėmėm ir padidinom pajamas ir lietuvių, ir rusų kalbai, tai ir patvirtino Švietimo ministeriją tą planą, o nuvažiavus į Finansų ministeriją sako, kad mes šitas pamokas nefinansuosim. Matyt, Švietimo ministerijai buvo nepatogu, kai aš juos prirėmiau, sako „nu, ladno“, bet paskui pranešė Finansų ministerijai, kad kai atvažiuos pinigų prašyt, tai jūs jiems neduokit. Nefinansavo.“⁶⁴ Panašu, jog minėtoje situacijoje sąjunginėje švietimo ministerijoje dirbę pareigūnai atpažino tokį „gudravimą“ ir nenorėdami tiesiogiai gadinti santykių su respublikos pareigūnais sudarė kliūtis

⁶³ Pokalbio metu (2007 m. birželio 5 d.) buvusio LTSR švietimo ministro V. Spurgos straipsnio autoriui perduoti užrašai.

⁶⁴ Pokalbis su buvusiu LTSR švietimo ministru V. Spurga (2007 m. birželio 5 d.).

kitose sąjunginėse institucijose. Kita vertus, galima pastebėti, jog respublikos švietimo ministerija laviruodama surasdavo svertų išsaugoti minėtų disciplinų pozicijas mokymo programų krepšelyje. Ypač buvo palaikomas lietuvių kalbos mokymas⁶⁵.

Centro biurokratų aplinkoje suvokiamą rusų kalbos pranašumą lyginant su lietuvių (ir kitų) parodė tai, jog neva tik sovietinė santvarka leido suklestėti lietuvių literatūrai, o rusų literatūra ir apskritai kultūra turi daug gilesnes tradicijas. Švietimo ministras V. Spurga prisimena, kaip tokią nuomonę privačiuose pokalbiuose išsakydavo net aukšto rango ministerijų pareigūnai: „Prisimenu tokį įvykį. Vyksta pokalbis (tiksliau „kova“) su TSRS švietimo ministro pavaduotoju, atsakingu už mokymo turinį, M. Kostovu. Jis man sako: „Tarybinę lietuvių literatūrą žinau, o kas buvo iki to, juk ten nieko nėra“, o aš jam „lietuvių, kaip ir rusų literatūra, turi savo klasiką“ ir vardiju mūsų rašytojus Donelaitį, Maironį, Žemaitę, Vaižgantą, Krėvę Mickevičių, Vincą Mykolaitį-Putiną ir kitus, jų geriausi kūriniai, sakau, išversti į rusų ir kitas kalbas“.⁶⁶

Netgi per lietuvių kalbos ir literatūros pamokas buvo reikalaujama dėstomas temas sieti ir su rusų literatūros atstovais, pavyzdžiui, išvelgti Puškino romantizmo įtaką V. Mykolaičiui-Putinui arba nagrinėti Baltrušaičio ryšius su rusų literatais. Siekta atrasti (sukonstruoti) lietuvių literatūros priklausomybę nuo rusų klasikos, todėl programos vertinimui būdavo paskiriami centro siūsti mokslininkai. Tačiau pati dėščiusi, o vėliau tikrindavusi mokymą švietimo darbuotoja prisimena, jog bandydami susieti rusų autorius su lietuvių rašytojais, mokytojai paprastai daugiau pateikdavo krypčių įtaką nei idėjinę pusę⁶⁷. Kita vertus, pagal Švietimo ministerijos darbuotoją, dalyvavusią rengiant minėtas programas, lietuvių ir rusų autorių sąsajų parodymas buvo minimalus reikalavimas lyginant su tuo, jog netgi lietuvių literatūros skaitiniuose buvo siūloma spausdinti rusų autorius, tačiau šį siūlymą respublika ignoravo, apsiribodama tik lietuvių autorių ryšio su rusų klasika parodymu.

Rusų kalbos stiprinimo tendencijas mokyklose iliustravo ne tik rusų kalbos pamokų skaičiaus didinimas, tačiau ir lietuvių kalbos pamokų skaičiaus kitimas. Atsižvelgiant į tai, jog tuometinėmis sąlygomis rusų kalbos pamokų gausinimas vyko įvedant papildomas pamokas ir atsisakant užsienio kalbų ar lietuvių kalbos pamokų, atsakingų respublikos švietimo srities pareigūnų veiksmai apginant ir išsaugant turimą lietuvių kalbos pamokų lygį (net jį padidinant) labai nepakeitė lietuvių ir rusų kalbų dėstymo santykio, t. y. lietuvių kalbos mokymas *de facto* ir toliau respublikoje laikytas prioritetiniu. Nors lietuvių kalbos palaikymo pozicija neišsiskiria tuometinėje ministerijos ir partijos organų dokumentacijoje, tačiau tokią tendenciją iliustruoja lietuvių kalbai

⁶⁵ Pokalbis su LTSR švietimo ministerijos skyriaus darbuotoja S. M. (2007 m. vasario 3 d.).

⁶⁶ Pokalbio metu (2007 m. birželio 5 d.) buvusio LTSR švietimo ministro V. Spurgos straipsnio autoriui perduoti užrašai.

⁶⁷ Pokalbis su LTSR švietimo ministerijos skyriaus darbuotoja S. M. (2007 m. vasario 3 d.).

skirtų pamokų statistika, pastebėti rusų kalbos atmetimo pavyzdžiai bei tuometinėje švietimo srityje dirbusių pateikėjų pastebėjimai.

Švietimo ministerijoje dirbę pateikėjai prisimena, jog švietimo srityje rusų kalbos stiprinimui respublikoje priešpriešinta lietuvių kalbos ir lietuvių literatūros dėstymo gerinimo ir jos dėstymo kontrolė⁶⁸. Tokia 9 dešimtmetyje pastebėta respublikos valdžios pozicija atsiskleidė dviejose situacijose. Pirma, kai 1984 m. svarstyta visoje TSRS suvienodinti mokymo trukmę nustatant 10 metų mokymąsi, ir Lietuvoje, Latvijoje bei Estijoje panaikinti vienuolikmetį mokymą (šiose respublikose skyrėsi mokymo trukmė nuo kitų respublikų), tada Pabaltijo respublikoms pavyko išsaugoti turimą mokymosi trukmę. Antra, kai visoje Sovietų Sąjungoje buvo nuspręsta įvesti vienuolikmetį mokymą, 1986 m. respublikoje buvo įvestas dvylikos metų trukmės mokymas, taip ir toliau išsaugant ilgesnę respublikoje mokymo trukmę nei kitose TSRS respublikose (išskyrus – Latviją ir Estiją). Ilgesnį nei kitose respublikose mokymąsi lėmė tai, jog didinant rusų kalbos pamokų skaičių siekta nemažinti ir lietuvių kalbos ir literatūros bei užsienio kalbų mokymo, kas būtų neišvengiama, jeigu didinant rusų kalbos pamokų skaičių, nebūtų pratęsti mokymo terminai. Tačiau V. Spurga pripažįsta, jog tuometinėmis sąlygomis bendraujant su centro pareigūnais ilgesnė mokymo trukmė buvo grindžiama argumentais, jog mokymo trukmės mažinimas neigiamai paveiks rusų kalbos mokymą. Pavyzdžiui, 1984 m. pradžioje TSRS ministerijos kolegijoje svarstant TSKP CK ir TSRS AT nutarimą „Dėl bendrojo lavinimo ir profesinių mokyklų reformos pagrindinių krypčių“ V. Spurga mini savo kalboje akcentavęs, jog reikės „mažinti rusų kalbos pamokų skaičių“, ir taip „buvo pataikyta į jautrią vietą“. Kalbėdamas apie tą patį kolegijos posėdį jis prisimena, jog aiškiausią poziciją dėl mokymo trukmės turėjo tik Lietuvos atstovai, esą jie privačiuose pokalbiuose įkalbėjo Latvijos ir Estijos švietimo ministres laikytis bendros pozicijos – siekti išlaikyti vienuolikos metų mokymo lygį. Iš pradžių šios ministrės nebuvo tvirtos nuomonės: Latvijos ministrė M. Karklin buvo Rusijos latvė, o Estijos TSR ministrė – Rusijos estė. Pavykus jas įkalbėti, kolegijos posėdyje visų Pabaltijo respublikų ministrai įtikinėjo, jog šiose respublikose negalima sumažinti mokymo trukmės. Pasak V. Spurgos, galutinai nulėmė Švietimo ministro TSKP CK nario M. Prokofjevo išsakyta nuomonė: „matyt, Pabaltijui reikės palikti vienuolikmetį mokymą“⁶⁹.

Centro pareigūnus teko spausti ir tada, kai 1986 m. visoje sąjungoje buvo įvedamas vienuolikmetis mokymas. Reikėjo iš naujo kovoti, kad respublikoje būtų dvyli-

⁶⁸ Lietuvių kalbos mokymo stiprinimo sugretinimą galima pastebėti ir LTSR ministerijos kolegijose, kai šalia svarstomų rusų kalbos dėstymo klausimų būdavo aptariamas ir lietuvių kalbos dėstymas. Žr.: LTSR švietimo ministerijos 1988 m. vasario 23 d. kolegijos nutarimas, *LCA*, f. R-762, ap. 6, b. 4025, l. 11–12.

⁶⁹ Pokalbio metu (2007 m. birželio 5 d.) buvusio LTSR švietimo ministro V. Spurgos straipsnio autoriui perduoti užrašai.

kametis mokymas. Respublikinės ir centro švietimų ministerijų pareigūnų lygmenyje dar 1985 m. buvo pasiektas susitarimas, jog Lietuvoje eksperimento tvarka bus įvestas dvylikametis mokymas. Įdomu tai, jog toks eksperimentas vyko tik Lietuvoje, Latvija ir Estija į jį neįsitraukė. V. Spurga pabrėžia, jog inicijuojant eksperimentą, pagrindinį vaidmenį atliko ministerija, o parama centre bei respublikoje nebuvo formalizuota, todėl tam tikra rizika buvo: „Griškevičiui sakau, kad dvylikametį mokymą taikom, tai jis ir sako, kad jei bus blogai, tai pats ir atsakys. Vieni metai, yra labai didelis piniginis dalykas: daugiau klasių – daugiau pinigų, daugiau ir mokytojų. Taip susidaro keli milijonai. Ir parašiau įsakymą eksperimento tvarka Respublikoje įvesti dvylikametį mokymą. Aš išleidau įsakymą, nors neturėjau jokios juridinės teisės, nes toki mokymą galėjo įvesti tik Aukščiausioji Taryba. Nebuvo nei TSRS įsakymo, nei LTSR. Ministerija dėl to suskilo per pusę, vieni sakė, kad bus negerai, reikės atšaukti.“⁷⁰ Ministerijos pareigūnų pastangomis pradėtas eksperimentas išryškino jau anksčiau minėtą P. Griškevičiaus atsargumą ir nenorą prisiimti atsakomybę už drąsesnius žingsnius, tik neakivaizdžiai pritariant.

LTSR švietimo ministro 1986 m. balandžio 22 d. įsakymu buvo nurodyta eksperimento tvarka visų tipų bendrojo lavinimo mokyklose įvesti naują struktūrą, pernumeruojant klases nuo 1986 m. rugsėjo 1 d. Tokie veiksmai padėjo Lietuvoje užtikrinti kur kas didesnes gimtosios kalbos mokymo apimtis lyginant su kitomis (nacionalinėmis) respublikomis. Pavyzdžiui, 1986–1987 mokslo metais lietuvių kalbai ir literatūrai respublikoje buvo skiriamos 79,5 savaitinės pamokos, Latvijoje ir Estijoje – 68 ir 70 pamokų, Moldavijoje – 62, Armėnijoje – 66⁷¹. Švietimo ministerijoje dirbę pateikėjai akcentavo, jog „nacionalinėse“ respublikos mokyklose 9 dešimtmetyje pastebėtas nerafšytas vąjus „gerai išmokime gimtąją kalbą“, kuris pasireiškė ministerijos pareigūnų spaudimu kur kas labiau kontroliuoti lietuvių kalbos dėstymą nei rusų kalbos mokymą, reikalavimu fizikos, matematikos, chemijos ir biologijos disciplinose vartoti lietuviškas sąvokas, jas iškabinant lentelėse kabinetuose. Svarbu pastebėti, jog Lietuvoje, kitaip, nei kitose „nacionalinėse“ respublikose, gimtąją kalbą dėstančiose mokyklose, nė viena disciplina (išskyrus rusų kalbą) nedėstyta rusiškai. Švietimo ministerijoje dirbusi pateikėja prisimena savo vizitą į Užkaukazę: „Kai vieną kartą nuvažiavau į Užkaukazę, nesupratau, kodėl jie taip literatūriškai kalba (rusiškai). Paaiškėjo, jog jie rusų kalbą nemažai dalykų mokėsi.“⁷²

Ši situacija susijusi su sovietmečio aukštosiose mokyklose naudotą literatūrą apibūdinusio pateikėjo, pabaigusio techninius mokslus VISI, pastebėjimais. Anot jo, Lietuvoje, kitaip, nei daugelyje kitų sovietinių respublikų, buvo stengiamasi išversti netgi

⁷⁰ Pokalbis su buvusiu LTSR švietimo ministru V. Spurga (2007 m. birželio 5 d.).

⁷¹ Pokalbio metu (2007 m. birželio 5 d.) buvusio LTSR švietimo ministro V. Spurgos straipsnio autoriui perduoti užrašai.

⁷² Pokalbis su buvusia LTSR švietimo ministerijos darbuotoja Z. G. (2006 m. sausio 22 d.).

sudėtingą techninio pobūdžio mokomąją medžiagą, nors kur kas paprasčiau būtų buvę įsigyti rusų kalba leidžiamą literatūrą. Anot pateikėjo, kolegos kitose respublikose dažniau naudojosi rusiškais metodikomis ir techninėmis specifikacijomis⁷³. Nors ši problema visų pirma susijusi labiau su aukštuoju mokslu, kai kurios tendencijos buvo bendros visai švietimo sistemai.

Tuo pačiu analizuojant 1980–1988 m. LTSR švietimo ministerijos dokumentaciją pastebima, jog nemažas dėmesys lietuvių kalbai rodytas ir per lietuvių literatūros vaidmenį mokyme. Pavyzdžiui, lietuvių kalba dėsčiusiose bendrojo lavinimo mokyklose literatūros rašomųjų darbų kokybė buvo vienas svarbiausių kriterijų vertinant moksleivių bei mokyklų pasirengimą⁷⁴. Pastebima, jog ministerija taip pat nuolat užtikrindavo, kad respublikos bendrojo lavinimo mokymo įstaigose viešai būtų minimi žymių poetų, rašytojų jubiliejai⁷⁵, organizuojami jaunųjų literatų konkursai⁷⁶.

Negalima vienareikšmiškai teigti, jog lietuvių kalbos statuso palaikymas stabdė rusų kalbos plitimą, nes įgyvendintos rusų kalbos mokymą gerinančios priemonės gerokai sustiprino rusų kalbos statusą tarp mokymo programų. Tačiau ši plėtra nebuvo įgyvendinta lietuvių kalbos mokymo sąskaita, netgi atvirkščiai, lietuvių kalbos mokymas buvo gana sėkmingai apginamas (pvz., pamokų nesumažėjo) ir respublikoje biurokratų proteguotas⁷⁷.

Tačiau jau apie 1987 m. Švietimo ministerijos dokumentacijoje pastebimas kur kas atviresnis lietuvių kalbos mokymo poreikio protegavimas, aiškiau formuluojami šioje srityje pastebėti trūkumai ir jiems ištaisyti būtini veiksmai. Pavyzdžiui, 1987 m. sausio 9 d. Švietimo ministerijos kolegijos posėdyje daug dėmesio skirta lietuvių kalbos padėčiai Vilniaus krašte. Posėdyje pripažinta, kad: 1) nepatenkinama Vilniaus rajono lietuvių kalbos ir literatūros devynmetėse rusų, lenkų dėstoma kalba mokyklose mokytojų kadru kokybinė sudėtis; 2) Vilniaus rajono devynmetėse mokyklose net 60,7 proc. mokytojų, dėstančių lietuvių kalbą ir literatūrą rusų ir lenkų dėstoma kalba mokyklose, yra nespecialistai; 3) nepakankama lietuvių kalbos materialinė bazė; 4) nepakankama

⁷³ Pokalbis su Alytaus miesto įmonės vadovu (2003 m. kovo mėn.).

⁷⁴ LTSR švietimo ministerijos kolegijos 1983 m. kovo 29 d. nutarimas „Dėl abiturientų, pristatytų 1982 m. apdovanoti aukso medaliau „Už labai gerą mokymąsi, darbą ir pavyzdinę elgesį“, rašomųjų darbų vertinimo rezultatų“, *LCVA*, f. R-762, ap. 6, b. 3424, l. 155–163.

⁷⁵ Buvo pažymimi sovietinei santvarkai priimtinių rašytojų jubiliejai.

⁷⁶ LTSR švietimo ministro 1983 m. spalio 28 d. įsakymas, ten pat, b. 3437, l. 258–261.

⁷⁷ Toks lietuvių kalbos gynimas biurokratinėje aplinkoje ypač sustiprėjo 1987 m., kai centre įvykę pokyčiai leido atviriau skleisti ne vien kalbinio, tačiau ir tautinio pobūdžio temas. Pavyzdžiui, 1987 m. gruodžio mėn. kelios respublikos žinybos išleido nutarimą, kuriame numatė kryptingą visų kultūros sferų veiklą rengiantis Mažvydo Katekizmo 450 m. paminėjimui 1997 m., t. y. 10 metų kultūros srityje pasirengimą. Žr.: LTSR valstybinio leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komiteto, LTSR kultūros ministerijos ir LTSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos 1987 m. spalio 2 d. bendras nutarimas „Dėl knygos programos ryšium su pirmosios lietuviškos knygos 450 metų jubiliejumi“, *LCVA*, f. R-577, ap. 1, b. 814, l. 139–140.

lietuvių kalbų dėstymo kontrolė Vilniaus rajone (nestebėta net kelis metus): „Vilniaus rajono liaudies švietimo skyrius per pastaruosius dvejus metus mažai dėmesio skyrė lietuvių ir lenkų kalbos ir literatūros mokymo, ypač auklėjimo klausimams. Jie nesvarstyti švietimo taryboje, retai apie juos užsimenama mokyklų direktorių gamybinuose pasitarimuose.“⁷⁸ Tų pačių metų gruodžio 29 d. pažymoje pastebėta, jog Lazdių bendrojo lavinimo mokyklose nepakankamas gimtosios kalbos žinių įsisavinimas, ypač silpnos žinios raštu, taip pat „Švietimo ministerijoje jau keleri metai nėra lietuvių kalbos ir literatūros specialisto. Tai apsunkina gimtosios kalbos mokymo kontrolę ir paramą to dalyko mokytojams“.⁷⁹ 1988 m. kolegijos posėdyje svarstant Pedagogikos mokslinio tyrimo instituto 1985–1987 m. veiklą, pastebėta, jog „respublikos pedagogai iki šiol neturi originalios literatūros [aut. past. – lietuvių] teorijos mokymo priemonės, rišlios kalbos ugdymo vadovėlio, tik pradėtos rengti lietuvių kalbos ir literatūros dėstymo metodikos, atgyvenę savo amžių vieningi kalbos reikalavimai“, t. y. dėl lietuvių kalbos metodikos išsakyti kur kas didesni priekaištai nei dėl rusų kalbos⁸⁰.

Išsakyti šiuos pastebėjimus ministerijoje paskatino besikeičianti *perestroikos* ir Sąjūdžio laikų retorika, tačiau toks lietuvių kalbos problemų kėlimas buvo daugiau jų „viešinimas“, nes realiai ministerijoje ir iki tol lietuvių kalbai buvo skiriamas nemažas dėmesys. Nebent anksčiau respublikos partiniuose organuose dar nebuvo rimčiau palaikoma lietuvių kalba, tačiau tuo pačiu netrukdoma ją įgyvendinti centralizuotai. Šios ir kitos problemos, susijusios su lietuvių kalba, nebuvo naujai keliamos ir tai nebuvo koks nors „lūžis“ švietimo politikoje. Tiesiog šie klausimai pradėti labiau viešinti. Kur kas anksčiau lietuvių kalba buvo sulaukusi Švietimo ministerijos darbuotojų dėmesio. Švietimo ministerijoje dirbusios pateikėjos⁸¹ neįžvelgia, kad požiūris į lietuvių kalbos dėstymą labiau pakito nuo 1988 m. Anot jų, ir iki tol švietimo sistemoje buvo ginamas lietuvių kalbos statusas⁸²:

⁷⁸ LTSR švietimo ministerijos 1987 m. gruodžio 2 d. kolegijos posėdžio nutarimas, ten pat, f. R-762, ap. 6, b. 3897, l. 42–56.

⁷⁹ LTSR švietimo ministerijos 1987 m. gruodžio 29 d. pažyma, ten pat, l. 259.

⁸⁰ LTSR švietimo ministerijos 1988 m. vasario 23 d. kolegijos posėdžio nutarimas, ten pat, b. 4025, l. 11.

⁸¹ Viena jų, pati ilgą laiką dirbusi lietuvių kalbos mokytoja, vėliau rengusi dėstymo metodikas, atlikdavusi kontrolinius patikrinimus bei buvusi viena autoritetingesnių lietuvių kalbos dėstymo specialistų respublikoje.

⁸² Tačiau 1989 m. ministerijos veikloje pastebimas didesnis dėmesys lietuvių ir literatūros vadovėlių leidybai, atnaujinant jų programas ir jas kur kas labiau susiejant su tautine tematika. Žr.: LTSR liaudies švietimo ministerijos 1989 m. sausio 31 d., vasario 28 d. kolegijų nutarimai, *LCVA*, f. R-762, ap. 6, b. 4193, l. 16–17, 23.

LTSR liaudies švietimo ministerijos 1989 m. liepos 31 d., 1989 m. spalio 13 d. kolegijų nutarimai, ten pat, b. 4192, l. 59–60, 197–199.

„Lietuviškumo protegavimo visada buvo daug, ypač jį skatinome Vilniaus krašte, kuriame jį atgavus lietuvių kalba buvo mažiau naudojama. Organizuodavome vakarus ne tik Vilniaus krašto lietuviams, bet į juos kviesdavome ir kitų tautybių asmenis“.⁸³

„Dėmesys lietuvių kalbai visada buvo: institutų, universiteto, leidyklų veikloje buvo stengiamasi palaikyti lietuvių kalbą ir grožinę literatūrą. Todėl 1988–1990 metais kažkokių stebuklų nebuvo.“⁸⁴

Todėl šie pastebėjimai leidžia teigti, jog lietuvių kalbos mokymo palaikymas sovietmečiu dažnai buvo keliamas kaip atsvara rusų kalbos stiprinimui, be to, tokie veiksmai vyko palaikant tuometinei ministerijos vadovybei bei neakivaizdžiai sutinkant juos kuravusiai LKP CK vadovybei.

Išvados

Vertinant rusų kalbos mokymo stiprinimo politikos sklaidą sovietinės Lietuvos švietimo aparate, susidaro dvejopas išpūdis. Viena vertus, rusų kalbos priemonės direktyvomis ir nutarimais buvo įgyvendinamos gana sparčiai. Jau išleidus centrinės direktyvas, pastebima gana ankstyva Lietuvos valdžios reakcija į centro politiką, priimant analogiškus Maskvos sprendimams nutarimus. Tiek LKP CK, tiek Ministrų Taryba ar LTSR švietimo ministerija patvirtino priemones, užtikrinusias rusų kalbos dėstymo stiprinimą. Šiuo atveju, nepaisant netgi prasidėjusios *perestroikos* ir padidėjusio dėmesio kitoms mokymo disciplinoms, rusų kalbos stiprinimo politika Lietuvoje ir toliau buvo tęsiama, todėl maždaug 1987–1989 m. galima konstatuoti visiškai išplėto- tus rusų kalbos mokymo bazės faktą.

Kita vertus, administruojant švietimo sritį rusų kalbos galimybes silpnino biurokratų rusų kalbos stiprinimui priešpriešinamas „tautinis“ aspektas, ginčytinose situacijose teikiama parama lietuvių kalbai, centrui teiktos informacijos ribojimas. Nepaisant politinių-administracinių sprendimų, kontroliuojant jų vykdymą ir sprendžiant disciplinų reikšmingumo klausimą dažnai vyko savotiška „biurokratinė amortizacija“, trukdžiusi pagrindinius prioritetus skirti rusų kalbos dėstymui. Biurokratinė aplinka Lietuvoje įgyvendinant rusų kalbos stiprinimo politiką nebuvo skatinanti, greičiau atvirkščiai, tam tikri atvejai parodė vykdomosios valdžios galimybes manipuluoti tikrinimų informacija, nesuteikiant visos informacijos centrui bei neretai atlaidžiai žiūrint į ministerijai pavaldžių įstaigų veiklos trūkumus, stiprinant rusų kalbos mokymą. Nors tokios biurokratų situacijos nesukūrė rusų kalbos mokymo atmetimo reakcijos, tačiau dalinai „amortizavo“ intensyvius centro reikalavimus įgyvendinant minėtą politiką. Nepaisant atliekamo parengiamojo darbo, iš LTSR švietimo ministerijos pusės forsavimo skubiai

⁸³ Pokalbis su LTSR švietimo ministerijos skyriaus darbuotoja S. M. (2007 m. vasario 3 d.).

⁸⁴ Pokalbis su buvusia LTSR švietimo ministerijos darbuotoja Z. G. (2006 m. sausio 22 d.).

taikyti parengtas priemonės švietimo sektoriuje nebuvo. Toki „vietininkiškumą“ parodo ir ministerijos vadovų bei atsakingų pareigūnų sugebėjimai apginti lietuvių kalbos mokymo statusą (lokalaus intereso gynimas) tuometinėje švietimo sistemoje.

Tačiau akivaizdu, jog tokia amortizacija buvo tik dalinė, nes oficialiai vykdytai politikai nebuvo prieštaraujama, o minėtas politikos įgyvendinimas nuolat buvo prižiūrimas bei kontroliuojamas centro. Todėl tikėtina, jog kitaip susiklosčius istorinėms aplinkybėms (Lietuvai išlikus TSRS sudėtyje), stiprinant rusų kalbos mokymą vykdyta „suliejimo“ politika Lietuvoje galėjo turėti nemažų pasekmių.

EXPANSION OF THE RUSSIAN LANGUAGE AND THE EDUCATION POLICY OF THE SOVIET LITHUANIA IN THE 1980s

Summary

VILIUS IVANAUSKAS

The article analyses the implementation process of the Soviet language policy in the Lithuanian education system in late 70s and 80s. After the Union-level conferences held in Tashkent in 1975 and 1979, central institutions (USSR Education ministry) initiated an active Russian language program in secondary schools and pre-school establishments in all Soviet republics, including the Soviet Lithuania.

Trying to concentrate on the lawmaking and administrative level, the paper considers reactions, attitudes and actions of the Lithuanian Soviet apparatus to the language policy question. Such analysis is based on formal and informal (everyday) bureaucratic environment of decision-making and implementation processes in the education system. Empirical data for this paper has been collected in Lithuanian and Russian archives and interviews with witnesses from the Soviet period (former officials).

When the policy promoting the Russian language was proclaimed during Tashkent conferences in 1975 and 1979 and the USSR Education ministry launched its actions implementing that policy, native Soviet officials in Lithuania rapidly included the centre policy into national law and decisions level. New legal acts promoting the Russian language policy were approved by the Lithuanian Communist party Bureau and Council of Ministers in 1978 and 1979, whereas the transfer of these requirements to the lower institutional level took a longer period.

Administrative actions supporting teaching of Russian in secondary schools and pre-school establishments were imposed and coordinated by the USSR Education ministry, but analogical means were approved on the institutional level of the Soviet Lithuania. During the period from 1983 to 1988 the main means strengthening Russian education were widely spread in the Lithuanian educational system, for instance, new Russian course books and handbooks were prepared, the number of Russian language lessons per week was increased, etc.

Nevertheless, the bureaucratic performance (routines) show that in practice the implementation of the Russian language policy was not granted such a high priority in education establishments of the Soviet Lithuania as it was declared in official documents. Such situation was a result of the ‘bureau-

cratic amortization', indicating attempts of the national Ministry of Education to buffer the negative impact of the language policy pursued by the centre.

On the one hand, demands to emphasise attention to the Russian language in the education system were competing with the strong support of the Lithuanian language, and this protection helped the Lithuanian language to keep its dominant position in the teaching process even when the policy strengthening the position of the Russian language was in effect. In this context the support for the number of Lithuanian lessons and curricula was based not only on the administration of local bureaucrats, but also by permanent negotiations with officials of the centre.

On the other hand, a fast and effective implementation of the policy regarding the Russian language was accompanied by a lack of control and motivation to learn, teach and control teaching of the Russian language. Such position was a manifestation of the bureaucratic resistance to the language policy.

However, considering the enormous pressure from the centre to enhance the role of the Russian language in the Soviet society and the amount of relevant actions, planned both on the central and republican level, it may be concluded that such 'bureaucratic amortization' could only slacken the Russification processes, but not stop them entirely.

Gauta 2008 m. sausio mėn.

Vilius Ivanauskas – humanitarinių mokslų (istorija) daktaras. Tyrinėjimų kryptys: sovietmečio Lietuvos valdymo institucijos, sovietmečio valdančiosios struktūros ir biurokratijos reiškiny, perinamojo laikotarpio visuomenės grupių transformacijos ir adaptacijos.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

El. paštas: vilius.ivanauskas@gmail.com